

Skilda världar?

Om nationell och global identitet

Hans Lödén

One of the tasks of the national school systems is to enhance development of national identities. Identity formation has to a great extent coincided with projects of nation-building and state-building. The nation-state is an important object of identification. Globalisation has created global opportunities and problems while, simultaneously, it has put nation-states under pressure. Many of the problems call for global action for their solution. This article emphasises a conceptual investigation of "identity", "national identity" and "globalisation" in order to discuss possibilities for the formation of a global identity. The identity concepts are mainly dealt with within the frameworks of social psychology, while "globalisation" is discussed from the point of view of modern social theory. The account ends with a statement of the possibility to combine different collective identities (national and global). Environmentalism, which is comparatively immune to particularist interpretations, is suggested as the object-area most appropriate for the development of a global identity. Such an identity is possible to enhance within national school systems.

Inledning

Den 11 mars 1882 ställde historikern Ernest Renan frågan "Vad är en nation?" inför ett auditorium av ledande personer inom lärarutbildning och universitet vid Sorbonne i Paris. Renans föredrag och svar på frågan fick i tryckt form med tiden vid spridning. Pamfletten "Qu'est-ce qu'une nation?" kom att bli ett stående och viktigt inslag i skolundervisning i Frankrike och dess kolonier under närmare hundra år (Farrands 1996, s 8). Frågan ställdes med anledning av Frankrikes nederlag i kriget mot Preussen/Tyskland 1870-71 och den dragkamp om gränsområdena Alsace och Lorraine (Elsass-

Lothringen) som var en anledning till konflikten. Renans övergripande problem var hur man kunde få människor med oklar (både för dem själva och för betraktare) identitet att känna sig tillhöriga den franska nationen.

Det var ingen tillfällighet att Renan höll sitt föredrag inför lärarutbildare och universitetsfolk. Nationell identitet skulle skapas med hjälp av nationell utbildningspolitik. Skolan har varit och är viktig som instrument för att skapa känslor av tillhörighet till nations- och statsbyggnadsprojekt. Projekten och identiteterna kan naturligtvis vara mycket olika. De kan vara huvudsakligen exkluderande eller inkluderande, syftande till konfrontation eller samförstånd, chauvinism eller mångkulturalism. Oavsett nationella identiteters innehåll så reser deras fortsatta existens i en globaliserad värld viktiga identitetsteoretiska frågor.

Globaliseringen ställer skolan inför en utmaning. Många av de möjligheter och problem vi står inför är av global karaktär medan skolan fortfarande är nationellt organiserad. Denna skola ska ge elever möjlighet utveckla kunskaper så att de kan "ta ställning och agera i lokala, regionala och globala frågor som är av betydelse för ett ekologiskt hållbart samhälle", som det uttrycks i Skolverkets föreskrifter för gymnasieskolan (Skolverket 2000). Om man antar att människors identitet har betydelse för deras vilja och förmåga att agera så kräver globaliseringen att vi funderar över vad begrepp som "identitet", "nationell identitet" och "globalisering" innebär.

Syftet med denna artikel är att diskutera förutsättningar och hinder för nationella och globala identiteters samexistens. Nedslag kommer att göras i socialpsykologisk forskning med relevans för formering av kollektiva identiteter. Globalisering som fenomen och begrepp diskuteras med hjälp av modern samhällsteori. Jag kommer avslutningsvis att ge förslag till i vilken riktning vi bör titta för att se en möjlig global identitet.

Identitet är avgörande för människans existens som social varelse. Historiskt har växande nätverk av ömsesidiga beroenden motsvarats av nya och utvidgade identiteter (Brown 1995). Släkt, stam, stad och stat har kommit att motsvaras av identiteter som släkting, stamfrände, borgare och medborgare. Idag är viktiga nätverk av ömsesidiga beroenden ofta globala. Utvecklingen vad gäller kommunikationer, marknader, produktion och valutor antar alltmer överterritoriella (*supraterritorial*) drag (Scholte 2000). "Globalisering" är ett av vår tids karakteriserande fenomen.

Globaliseringen sätter nationalstaten under press. Statens suveränitet undergrävs eller, menar vissa bedömare, upphävs. Beslut med konsekvenser för invånare och politiskt ansvariga i nationalstaten tas i ökad utsträckning utanför dess gränser. I vissa fall sker detta i kända och organiserade former som EU. Vid globala börs- och spekulationskriser råder tveksamhet om hur och var besluten fattas och om någon kan ställas till svars för dem. Globali-

seringen ifrågasätter tidigare självklara känslor av tillhörighet (Dahrendorf 1997, s 57). Hos många skapar detta förvirring och frustration.

Tillstånd av förvirring och bristande tillhörighet är inte nya fenomen. De kan ses som några av ”modernitetens följder” (Giddens 1996). Nytt är omfattningen av processen och förskjutningen i betydelsen av nationella politiska projekt. Lokala och regionala initiativ utmanar nationalstaten både ”underifrån” och ”ovanifrån”, globaliseringen ”ovanifrån”. Nationalstaten framstår som en kringrädd politisk enhet. Fortfarande är dock nationalstaten den viktigaste enheten för att organisera utbildning och demokratiska processer. Därför utgör nationalstaten också ett fortsatt viktigt identifikationsobjekt för många människor.

Motsättningen mellan globaliseringens ”avnationalisering” och ”avterritorialisering” samt nationalstatens fortsatt starka ställning som identifikationsobjekt utgör bakgrund till min framställning. Begreppen ”identitet”, ”nationell identitet” och ”globalisering” är här centrala. Först diskuteras med hjälp av psykologisk identifikationsteori vad ”identitet” är och hur den uppkommer. Därefter riktas uppmärksamheten mot den form av kollektiv identitet – nationell identitet – som är av störst intresse vad gäller möjligheten av en ny, globalt omfattande identitet. Globaliseringens innebörd samt dess konsekvenser för frågor om identitet berörs därefter. Avslutningsvis diskuteras möjligheten av en global identitet.

Identitet och identifikationsteori

Människor söker aktivt identitet.¹ För att uppnå psykologiskt välbefinnande strävar individen efter att internalisera, eller identifiera sig med, omgivande personers beteenden, sedvänjor och attityder. Säkerhet vad gäller egen identitet är en förutsättning för psykologiskt välbefinnande. Omvänt skapar osäkerhet beträffande identitet problem för individen och, om osäkerheten omfattar tillräckligt många individer, samhälleliga problem (Bloom 1990).

Identifikation är en ”dynamisk adaptiv mekanism” i verksamhet hos såväl barnet som den vuxne individen (Bloom 1990, s 50). Identitet är alltså inte ett statiskt fenomen. Individen kan utveckla nya identiteter liksom hon kan försvara, stärka, förändra eller avveckla gamla identiteter.

För det lilla barnet räcker det att anpassa sitt beteende till föräldrarnas för att klara en komplicerad och hotande omgivning. Då individen med ökande ålder träder in i samhället sker identifikationen i allt högre grad med ”diffusa symboliska storheter”. Den tidiga identifikationen med mamma och pappa ersätts med vad som kallas ”generalised others” (Mead), ”ideologies” (Erikson) eller ”identity-securing interpretive systems” (Habermas) (Bloom 1990,

s 50). Den vuxne använder dessa symboliska storheter för att utifrån sin bristfälliga och delvisa kunskap orientera sig i samhället som helhet (Bloom 1990, s 37f). För att en identifikation ska ske krävs, enligt Bloom, att ”The symbols have to be *appropriate* as a mode of behaviour and attitude for a particular and real experience” (Bloom 1990, s 51). Den vuxne uppnår säkerhet genom att utveckla beteenden och attityder som står i överensstämmelse med symboliska storheter som till exempel nationen. Identifikation med nationen ger upphov till nationell identitet.

När individen uppfattar sin identitet hotad reagerar hon med att ytterligare förstärka existerande identitet eller söker aktivt skapa en ny. Alla identifikationer är, i någon mening, sociala. Det gäller familj, ishockeylag eller nation. Alla identifikationer är också, i större eller mindre utsträckning, delade. Det innebär att hot mot en given generaliserad identifikation innebär ett hot mot varje individ som omfattar identifikationen (Bloom 1990, s 39). Dessa konstateranden får, som vi ska se, viktiga konsekvenser när vi tar steget från individnivå till den kollektiva identitet som nationell identitet utgör.

Nationell identitet

Definition av ”nationell identitet”

Av kollektiva identiteter är nationell identitet viktigast i termer av inflytande. Världen är indelad i nationalstater – stater som ser sig som nationer – och nationell identitet används för att underbygga krav på nationell befrielse och demokratisering, på mobilisering och krig. Andra kollektiva identiteter, som religion, klass, gender eller ras, kan sammanfalla med eller komplettera nationell identitet. Men ingen annan kollektiv identitet kan liknas vid den nationella vad gäller inflytande (Smith 1991).

Nationen är den ”generalised other”, för att tala med Mead, eller det ”identity-securing interpretive system”, för att tala med Habermas, som ger nationell identitet (Bloom 1990, s 52). Nationell identitet existerar inte enbart som resultat av att omvärlden uppfattar eller erkänner en sådan. Den kräver för sin existens att ett stort antal människor genomgår en psykologisk identifikationsprocess med nationen. Nationell identitet kan därför definieras på följande sätt:

National Identity describes that condition in which a mass of people have made the same identification with national symbols – have internalised the symbols of the nation – so that they may act as one psychological group

when there is a threat to, or the possibility of enhancement of, these symbols of national identity (Bloom 1990, s 52).

Till denna definition fogar jag en precisering: Nationell identitet kan ses som en förening av politisk och kulturell identitet (Wæver & Kelstrup 1993). Politisk identitet handlar framförallt om tillhörighet till en politisk gemenskap eller ett politiskt projekt. Kulturell identitet, däremot, handlar om känslor av organisk tillhörighet. Individen uppfattar sig som tillhörig en "familj", och detta bidrar till att skapa livsmening.

I perspektiv av globalisering och identitetsförändring behöver vi beröra frågor om hur nationell identitet uppstår och upprätthålls, hur den kan förstärkas samt, slutligen, hur nationell identitet kan försvagas eller upphöra, alternativt kompletteras med andra identiteter. Frågan om hur nationell identitet uppstår är viktig då den kan hjälpa oss att förstå hur kollektiva identiteter överhuvudtaget uppstår. Frågor om den nationella identitetens upprätthållande, förstärkande, försvinnande eller komplettering är avgörande för möjligheten att en global identitet kan uppstå.

Hur uppstår nationell identitet?

Nationell identitet uppstår då nationen som identifieringsobjekt erbjuder människor ett lämpligt uttryck för speciella och reella erfarenheter. Staten kan skapas med hjälp av våld men dess fortbestånd kräver en nation. Nationell identitet är en nödvändig beståndsdel i nationsbyggande. Nationsbyggande handlar om "den process varigenom statsterritoriets invånare blir statens *lojala* medborgare" (Bloom 1990, s 55).

Distinktionen mellan stat och nation är viktig och får konsekvenser för denna undersökning. Vi skiljer mellan *territorialstat* och *nationalstat*. Territorialstatsbegreppet avser organiseringen av politisk rymd (*political space*) i termer av territorialitet, suveränitet och uteslutning. Nationalstatsbegreppet handlar om förverkligande av en nationell idé (Wæver & Kelstrup 1993, s 68f). Den europeiska territorialstaten uppstod i allmänhet under 1500-talet, nationalstaten ett par hundra år senare. I dagens Europa pågår en omorganisering av den politiska rymden. Återkomsten av överlappande politiska auktoriteter har inspirerat till jämförelser med det medeltida, pre-statsterritoriella Europa (Ruggie 1983). Nationerna, däremot, fortlever. "Nationalstatens kris" skulle, i analogi med distinktionen mellan politisk identitet och kulturell, snarare vara statens (politikens) kris än nationens (kulturens).

Nationell identitet uppstår alltså då nationen som identifieringsobjekt framstår som ett lämpligt uttryck för viktiga mänskliga erfarenheter. Erfaren-

heterna kan vara av så disparat karaktär som krig eller social välfärd. Historikern Brian Loring Villa har beskrivit detta på följande sätt:

War is a terrible place to put your national identity[...].The locus of national identity should be the way we bring up our young, the way we care for the old, the educational institutions we support, the open debate we encourage, the courageous historical research that we support, the vitality of our cultural life – not the inhumanity of modern war (Loring Villa 1997, s 212).

Beroende på vilken typ av erfarenhet som ligger till grund för identifiering kan nationella identiteter se mycket olika ut. De har bland annat beskrivits med metaforer som ”krigarstater” respektive ”handelsstater” (Rosecrance 1986) eller för att förklara att vissa regioner i världen uppvisar lägre konflikt-nivåer än andra (Archer 1996, Wæver 1998).

En skola som vill främja nationella och globala identiteters samexistens måste ta hänsyn till vilken typ av erfarenheter som ligger till grund för nationell identitet. Aktuella eller historiska erfarenheter av, till exempel, lyckade och misslyckade försök till konfliktlösning och dessa lösningars konsekvenser bör vara centrala i undervisningen.

Nationsbyggande är i en mening en ständigt fortgående process. Nya generationer socialiseras in i en föränderlig men fortsatt, och ofta som konstant uppfattad, nationell identitet.

Hur förstärks nationell identitet?

Då individen uppfattar sin individuella identitet som hotad reagerar hon med att förstärka existerande identitet eller söker aktivt skapa en ny. Detsamma gäller då individer omfattar en kollektiv identitet som den nationella. Dessa individer tenderar att vid uppfattade hot mot identiteten uppträda som kollektiv till försvar för eller för att förstärka denna (Bloom 1990). Hot mot nationell identitet uppfattas som särskilt allvarliga om de riktar sig mot den kulturella delen av identiteten (Wæver & Kelstrup 1993). Viljan till försvar av kollektiv identitet kan variera från passivt stöd för ett gemensamt ändamål till våldsanvändning i identitetens namn (Wæver 1993, s 18). Tendensen till försvar av identiteten kan ses som uttryck för ”den nationella identitetsdynamiken” (Bloom 1990, s 79).

Den nationella identitetsdynamiken erbjuder en övergripande förklaring till ett nationellt kollektivs attityder och beteenden. Resultat från personlighetsteoretisk och socialpsykologisk forskning kan hjälpa oss att förstå hur denna dynamik fungerar. Forskningen tycks tämligen entydig vad gäller samband mellan yttre hot och förstärkning av nationalistiska sentiment. Person-

lighetsteoretisk forskning visar att uppfattningar om att svåra hot föreligger mot nationen leder till förstärkt etnocentrism (Mandel 1986, s 257). Socialpsykologisk forskning bidrar med kunskap om individers hängivenhet (*attachment*) och lojalitet till politiska system. Vi konstaterade tidigare att nationsbyggandets process omvandlar statsterritoriets invånare till statens lojala medborgare. Lojalitet kan emellertid vara av olika slag.

Herbert Kelman och Alfred Bloom² (1973) skiljer mellan två slag av lojalitet till nationella politiska system, sentimental och instrumentell. Individen kan vara *sentimentalt* lojal då hon ser systemet som representant för henne själv. Systemet utgör en återspeglning och förlängning av individen själv. Det är legitimt och "förtjänar lojalitet därför att det förkroppsligar den grupp individens identitet är förankrad i" (Kelman & Bloom 1973, s 278). *Instrumentell* lojalitet innebär att individen ser systemet som ett lämpligt instrument för att uppnå både sitt eget och andra systemmedlemmars bästa. Systemet är legitimt och förtjänar lojalitet därför att det erbjuder ett samhälle "där individer kan delta till ömsesidig nytta och där de har någon form av försäkran att deras behov och intressen kommer att tillgodoses" (Kelman & Bloom 1973, s 278f).

De olika lojaliteterna kan kopplas samman med distinktionen mellan den nationella identitetens politiska och kulturella aspekter. Sentimental respektive instrumentell lojalitet avser visserligen båda nationella *politiska* system. Den sentimentala lojaliteten vetter emellertid tydligt emot den kulturella identitetens organiska tillhörighet. Den instrumentella lojaliteten, å andra sidan, uttrycker tillhörighet till en politisk gemenskap eller ett politiskt projekt. Distinktionen är viktig inte minst i utbildningssammanhang. Skolans uppgift att främja nationella och globala identiteters samexistens underlättas om den nationella identiteten får sitt uttryck i den politiska gemenskapens instrumentella lojalitet snarare än i den kulturella gemenskapens sentimentala.

Då nationella och transnationella lojaliteter uppträder samtidigt uppfattas de ofta som konkurrerande. I sådana konkurrenssituationer förlorar närmast undantagslöst transnationella lojaliteter. Synsättet att lojaliteter konkurrerar med varandra i stället för att, till exempel, komplettera varandra är, enligt Kelman och Bloom, särskilt vanligt hos individer med en sentimental lojalitet till nationella politiska system.

Den nationella identitetsdynamiken fungerar, som vi sett, olika på olika individer i det nationella kollektivet. Beroende på förekomst av vissa personlighetskaraktäristika och av olika typer av lojalitet till det politiska systemet kan vi i situationer av uppfattat yttre hot mot nationell identitet förvänta oss skilda typer av reaktioner. Individer som uppvisar till exempel misstro mot andra samt en sentimental politisk lojalitet kan förväntas i högre grad reagera med en förstärkning av sin nationella identitet. Samtidigt bör vi ha större

möjlighet att påträffa uttryck för öppenhet beträffande global identitet hos individer som uppvisar till exempel hög tilltro till egen förmåga till yttre kontroll samt har en instrumentell politisk lojalitet. Vi har också funnit att nationell identitet rymmer både politiska och kulturella aspekter. Identitetshot uppfattas som särskilt allvarliga då de riktas mot identitetens kulturella innehåll. I anslutning till detta har vi konstaterat att den så kallade nationalstatens kris bör förstås snarare som statens (politiska) kris än nationens (kulturella) kris.

Kan nationell identitet försvagas, upphöra eller kompletteras?

Identiteter försvagas eller upphör då dess identifikationsobjekt inte längre erbjuder människor ett lämpligt uttryck för speciella och reella erfarenheter. Detta kan ske under dramatiska former. Många jugoslaver blev under 1990-talet smärtsamt medvetna om att nationell identitet inte erbjöd något skydd inför paramilitära mördarbands etniska rensning. Tillhörighet till ”rätt” etnicitet utgjorde ofta skillnaden mellan liv och död.³ Nationens betydelse som identifikationsobjekt kan avta också under mindre dramatiska former. Norditalienares missnöje med centralmaktens påstådda gynnande av Södern är ett sådant uttryck, skåningars främlingskap inför ”dom som sitter i Stockholm och bestämmer” ett annat.

Nationell identitet kan försvagas eller upphöra på två huvudsakliga sätt, genom att den nationella identitetens plats tas över av någon form av ”undernationell” identitet eller av någon form av universell identitet. Exempel på det förstnämnda kan vara att etnisk eller religiös tillhörighet för individen framstår som viktigare än nationell identitet. Att i ett visst läge definiera sig som serb framstår som viktigare och mer ändamålsenligt än att vara jugoslav, att se sig som hindu viktigare än att vara indier. Identitet med utgångspunkt i en religion med universella anspråk eller en identitet som ”världsmedborgare” är exempel på det senare. Muslimen kan uppfatta sin tillhörighet till *umma* som så viktig att han lämnar tryggheten i Saudi-Arabien för att riskera livet i krigets Afghanistan (Rashid 2000). Det finns också de som anser att tillhörighet till den mänskliga ras som befolkar jordklotet har företräde framför egenskapen att vara just en svensk människa. För närvarande är tendensen att ”undernationella” identiteter växer, vid sidan av de nationella, medan de universella identiteterna inte utvecklas lika tydligt.

Den ena eller andra formen av försvagning eller upphörande av nationell identitet är inte självklart ”bättre” eller ”sämre” än den andra (eller ”försvagning” bättre än ”förstärkning”). En förskjutning från nationell till ”undernationell” identitet kan betraktas som ett bakslag om vår utgångspunkt är

liberal kosmopolitanism. Samma förskjutning kan emellertid betraktas på ett annat sätt om vi anlägger ett komunitärt betraktelsesätt (Brown, i Boucher 1998, s 393). Vårt primära fokus gäller dock inte normativa frågor utan *möjligheten* av en global identitet.

Nationella identiteter kommer att existera under överskådlig tid (Smith 1991, kap 7). Det gäller också för de stater som ingår i Europeiska Unionens mer eller mindre målmedvetna försök att skapa en europeisk identitet (Smith 1992, Duchesne & Frogner 1995, Wæver 1998). Istället för att studera nationella identiteters försvagning eller försvinnande som en förutsättning för global identitet, bör vi därför rikta vår uppmärksamhet mot möjligheten att olika identiteter kan komplettera varandra.

En individ kan upprätthålla multipla identiteter. De kan vara territoriella som "hallänning", "svensk" och "europé". Det kan vara icke-territoriella identiteter som "katolik", "frimärkssamlare" och "homosexuell" eller, vilket är vanligast, det kan vara blandningar av båda. I den mån individen uppfattar identiteter som konkurrerande tenderar territoriella identiteter att ta överhanden över icke-territoriella. De nationella arbetarpartiernas ställningstaganden i augusti 1914 är ett klassiskt exempel. Benedict Anderson har formulerat denna insikt som att monument över den okände soldaten finns i många huvudstäder medan minnesmärken saknas över den fallne liberalen eller den okände marxisten (Anderson 1983). I konkurrens mellan territoriella identiteter tenderar nationell identitet att framstå som viktigare för individen än transnationell identitet (Kelman & Bloom 1973, s 294).

Frågan om hur internationella attityder formeras på massbasis har ägnats liten uppmärksamhet (Mandel 1986, s 254). Vi vet emellertid att transnationell lojalitet bäst utvecklas i förhållande till transnationella organisationer med funktionella uppgifter. Sådan transnationell lojalitet tycks för individen framstå som mindre hotande visavi nationell identitet än vad direkta värdjanden till internationalistiska känslor gör (Kelman & Bloom 1973, s 279ff). Stöd för en sådan funktionalistisk tolkning av attityder till internationella fenomen finner vi i *Beliefs in Government*-projektet (Kaase m fl 1995). Av särskilt intresse här är Philip Everts och Richard Sinnotts bidrag.

Philip Everts hävdar att attityder till NATO, EG och FN är multi-dimensionella. Attityderna kan grupperas efter dels en dimension av militärt samarbete, dels en av icke-militärt samarbete. Positiv inställning till internationell organisering följer inte någon enkel logik av från nationalism till federalism eller internationalism utan påverkas i hög grad av vilka sakfrågeområden det gäller (Everts 1995, s 421ff).⁴ Dessutom tycks attityder till FN utgöra en särskild dimension. Dimensionen kännetecknas av hög medvetenhet om organisationens existens, bristande kunskap om dess sätt att fungera, stort in-

trasse för flera av de frågor FN arbetar med och en totalt sett positiv bedömning av organisationen (Everts 1995, s 422f).

Richard Sinnott, som studerat stöd i EU-länders allmänna opinion för olika former av internationaliserat styre, bekräftar i mycket Everts slutsatser (Sinnott 1995). Inställningen till internationaliserat styre växlar över tid och land samt med sakfrågeområde. Vissa frågor (vetenskaplig forskning, miljö-vård samt kamp mot terrorism, droger och kriminalitet) visar emellertid påfallande stabilitet vad gäller opinionens beredvillighet till internationaliserat styre.⁵ Detta kan förklaras med *hur* de internationaliserats. Tre källor till frågors internationalisering kan urskiljas. Internationalisering kan vara "till-erkänd" (*attributed*), exogen eller endogen. *Tillerkänd internationalisering* innebär att problemlösande eller policyskapande kompetens av den allmänna opinionen tillerkänns ett internationellt organ. Viktigast är hur allmänheten anser att problem ska lösas – inte vilken faktisk kompetens organet ifråga anses ha eller faktiskt har. *Exogen internationalisering* innebär att ett internationaliserat organ hävdar att en viss fråga eller ett visst problem ligger inom dess kompetensområde. Vid *endogen internationalisering*, slutligen, är frågans eller problemets karaktär avgörande. Problemet kan omöjligt lösas inom nationalstatens ram.

Tre av de frågeområden (vetenskaplig forskning, miljövard samt kamp mot terrorism, droger och kriminalitet) som undersökts under längre tid har det gemensamt att de är internationaliserade i alla dessa tre avseenden. Problemen eller frågorna är av exogen karaktär då internationella organ hävdar att de ligger inom deras kompetensområden, problemen låter sig svårligen lösas inom nationalstatens ram och den allmänna opinionen tillerkänner internationella (i detta fall EU-) organ rätten att ha ett avgörande inflytande över frågorna. I *Eurobarometer*mätningarna svarar stabilt över tid cirka 75 procent av de tillfrågade att EU är bättre skickat än nationalstaten att hantera problemen eller att formulera relevant policy inom respektive område (Sinnott 1995, s 263f). De tre frågeområdenas faktiska karaktär överensstämmer alltså med hur både internationella organ och den allmänna opinionen bedömer dem. Kort sagt: Alla är överens om att detta är internationaliserade frågor som bör behandlas som sådana.

Vi kan *sammanfattningsvis* konstatera att, 1) transnationell lojalitet utvecklas bäst i förhållande till transnationella organisationer med funktionella uppgifter, 2) att attityder till internationella organisationer kan grupperas efter dimensioner av militärt respektive icke-militärt samarbete, 3) att attityder till FN möjligen kan grupperas efter en tredje dimension skild från de föregående och, 4) att problem eller frågor där tillerkänd, exogen och endogen internationalisering sammanfaller uppvisar störst stabilitet vad gäller den all-

männas opinionens beredvillighet till internationaliserat styre. Vad betyder dessa konstateranden för möjligheten av att utveckla global identitet? Vad innebär de för skolans möjlighet att främja en sådan? Innan frågorna besvaras behöver vi se närmare på vad vi menar med "globalisering".

Globalisering

Definition av "globalisering"

Globalisering har använts för att beteckna så skilda fenomen som *homo sapiens* globala utbredning, 1400-talets världsomfattande upptäcktsresor och det sena 1900-talets masskonsumtionssamhälle (Spybey 1996, Introduction). Så uppfattad är det svårt att se hur "globalisering" som begrepp hjälper oss att förstå samtida, samhälleliga problem. Rimligare är att, som bland andra Anthony Giddens gjort, koppla globaliseringen som fenomen till moderniteten och dess dynamik. Giddens menar att modernitetens dynamik:

härör från *åtskiljandet av tid och rum* och deras återförening i former som medger att det sociala livet får en precis tidslig och rumslig "zon". Vidare från de sociala systemens "*urbäddning*" (en företeelse som nära sammanhänger med de faktorer som är inblandade i åtskiljandet av tid och rum) (Giddens 1996, s 25).

Giddens nämner också "det *reflexiva ordnandet och omordnandet* av de sociala relationerna[...]" som typiska för modernitetens dynamik. Här är det emellertid tid-rum-åtskiljandet och de sociala systemens urbäddning som intresserar oss.

I förmoderna samhällen var tideräkning grundad på tidens bindning till en plats. Tideräkningen var därmed också växlande och inexakt. Användningen av mekaniska räkneverk innebar ett viktigt steg i åtskiljandet mellan tid och rum. Kopplingen mellan tid och rum bestod dock huvudsakligen tills "det mekaniska urets tidmätning fick en motsvarighet i likformigheten i den sociala organiseringen av tiden" (Giddens 1996, s 26). 1900-talets världsvida standardisering av kalendern är ett uttryck för denna process. Likformig tidmätning innebar att sociala processer kunde organiseras utan hänsyn till hur tid uppfattades i specifika rum.

Åtskiljandet av tid och rum är viktigt för modernitetens dynamik av framförallt tre skäl. För det första spränger åtskiljandet "de bojar som utgörs av lokala bruk och sedvänjor" (Giddens 1996, s 28). Tid-rum-åtskiljandet är, för det andra, avgörande för den moderna rationaliserade organisationens

möjlighet att binda ihop det lokala (till exempel produktion) och det globala (till exempel distribution) och därigenom påverka miljontals människor. För det tredje öppnar åtskiljandet möjligheten av en systematisk ”tillägnelse av det förgångna för att underlätta formandet av framtiden” som inte var tillgängligt för tidigare civilisationer. De världsvida systemen för datering ”erbjuder möjligheten att tillägna sig ett enhetligt förflutet” även om detta i sin tur tolkas på radikalt olika sätt (Giddens 1996, s 29).

Urbäddning av sociala system är den andra av modernitetens typiska intresserar oss för. Giddens definierar urbäddning (*disembedding*) som ”att sociala relationer *lyfts ut ur* sina lokala interaktionssammanhang och omstruktureras över obegränsade områden av tidrummet”. Begreppet syftar alltså på ”fenomenet att sociala system sätter tid och rum inom parentes” (Giddens 1996, s 29). Giddens lyfter fram två slag av urbäddningsmekanismer, skapandet av symboliska medel respektive upprättandet av expertsystem. *Symboliska medel* är till exempel pengar. *Expertsystem* är ”de system som bygger på tekniska landvinningar och professionell expertis och som organiserar stora segment av den materiella och sociala miljö vi lever i idag” (Giddens 1996, s 30ff). Företrädare för expertsystem kan vara de byggnadsingenjörer som konstruerat våra hus och till vars kompetens vi hyser tilltro. Vi tror faktiskt att huset håller att bo i, trots att vi inte känner de ansvariga. Expertsystem fungerar som urbäddningsmekanismer därför att de ”förskjuter sociala relationer från det omedelbara sammanhanget” (Giddens 1996, s 35).

Tid-rum-åtskiljandet och de sociala systemens urbäddning utgör några viktiga förutsättningar för globaliseringen. Med dem som bakgrund kan vi ta ställning till ”globalisering” som begrepp. Därmed jämför vi inte globalisering med vissa av dess framträdande kännetecken, som spridningen av informationsteknologi. Vi nöjer oss inte heller med att se den som ett kvantitativt fenomen där ”allt är som tidigare fast mer och snabbare”. Vi ser istället globaliseringen, med den brittiske statsvetaren Jan Aart Scholtes ord, som ”[...] a distinct kind of space-time compression” (Scholte 2000, s 48). Dess viktigaste uttryck är ”överterritorialitet” eller, som det heter i Scholtes definition av globalisering:

[...] deterritorialization – or, as I would prefer, the growth of “supraterritorial” relations between people. In this usage, “globalization” refers to a far-reaching change in the nature of social space. The proliferation and spread of supraterritorial – or what we can alternatively term “transworld” or “transborder” – connections brings an end to what could be called “territorialism,” that is, a situation where social geography is entirely territorial (Scholte 2000, s 46).

Att definiera globalisering i termer av överterritorialitet betyder att vi kan se den som ett generellt samhälleligt fenomen. Globaliseringens överterritoriella förbindelser har framförallt uppmärksammats på områden som kommunikation, produktion, marknader, valutor och finansiella transaktioner. Men hit hör också globala organisationer verksamma inom ”global governance” (FN, WTO, BIS), som bedriver kommersiell verksamhet (Coca-Cola, Nike, Ericsson) eller sysslar med icke-territoriella frågor om miljö, mänskliga och fackliga rättigheter (Greenpeace, Amnesty, ILO). Mänsklig aktivitet påverkar det globala ekologiska systemet i en omfattning som riskerar förändra själva livsbetingelserna på Jorden. Vi kan, slutligen, se skilda uttryck för global medvetenhet, som tankar om *den globala byn*, engelskan som *lingua franca* eller TV-serier som *Dallas* och *Teletubbies*.

Globalisering är modernitetens samtida uttryck. Liksom modernitetens tidigare uttrycksformer skapar globaliseringens överterritorialitet nya möjligheter för mänsklig verksamhet men den skapar också problem. Möjligheter finns att, till exempel, kommunicera från vilken punkt som helst till vilken annan punkt som helst på klotet samtidigt som, till exempel, koldioxidutsläpp från vilken punkt som helst kan hota levnadsbetingelserna på vilken annan punkt som helst. Vi kan inte tänka bort globaliseringen och dess effekter. Vi måste förhålla oss till dem. I perspektiv av en möjlig global identitet är därför globaliseringens effekter för identitet av intresse.

Globaliseringens konsekvenser för identitet

Globaliseringen har hittills haft fyra huvudsakliga konsekvenser med tydlig betydelse för identitetsformering (Scholte 2000, kap 7). För det *första* har globaliseringen påverkat befintliga nationer och bidragit till att nya uppkommit. Satellitsända TV-program har använts för att stärka nationell identitet i Indien och Mexiko. Liknande teknologier har samtidigt använts av etno-nationella grupper (kurder, sikher) för att kräva uppmärksamhet och erkännande. Globaliseringen har, för det *andra*, bidragit till tillväxten av icke-territoriella gemenskaper. Sådana har organiserats på grundval av klasstillhörighet (fackligt samarbete, Internationella handelskammaren). Icke-territoriella gemenskaper har vidare skapats på grundval av gender (globala kvinnokonferenser, NGO-Forum), sexuell tillhörighet (internationella organisationer för homosexuella), ras (afro-asiatiska rörelsen, anti-*apartheid*-rörelsen) och religion (överterritoriell organisering och spridning av budskap från bland andra Bahai, islam och sikhism). För det *tredje* har globaliseringen gett upphov till en begränsad men ändå ökning av universalistisk kosmopolitanism. Uttryck för detta är humanitära stöd-kampanjer som *Band Aid*, den rika värl-

dens u-landsbistånd, rörelser för mänskliga rättigheter, initiativ för att skydda regnskogar och valar samt nedrustnings- och fredsinitiativ. Globaliseringen har, *slutligen*, lett till ökad hybridisering vad gäller identiteter. Hybridiseringen uppträder på individnivå och uttrycks där i ökade blandningar av identiteter och i ökad rörlighet mellan identiteter. Flera av globaliseringens effekter på identitet (icke-territoriella gemenskaper, hybridisering) kommer till uttryck såväl i skolans mångkulturella verklighet som i ungdomskulturer.

Globaliseringen har alltså motstridande konsekvenser för identitet. Den kan å ena sidan bidra till att stärka och fördjupa existerande identitet eller, å andra sidan, utmana, ja rentav, hota utplåna sådan identitet. Men globaliseringen kan också ge upphov till nya identiteter. I perspektiv av skolans möjlighet att utveckla en global identitet intresserar vi oss särskilt för den senare effekten.

Möjligheten av en global identitet

Global identitet kräver globala identifieringsobjekt. Sådana objekt ska erbjuda individen ett lämpligt uttryck för speciella och reella erfarenheter som kan leda till att global identitet uppstår. Vilket eller vilka skulle dessa globala identifieringsobjekt kunna vara? Och hur ser de erfarenheter ut som kan identifieras med objektet?

Vi har sett att lämpliga identifieringsobjekt bör uppvisa följande egenskaper. De ska för det *första* vara transnationella. FN tycks här inta en särställning bland möjliga objekt. Objekten ska, för det *andra*, förknippas med funktionella uppgifter. Uppgifterna ska, för det *tredje*, vara föremål för tillerkänd, exogen och endogen internationalisering. För det *fjärde* ska uppgifterna inte beröra kulturella aspekter. Identifieringsobjekten kan, *slutligen*, vara av såväl civil som militär (FN:s fredsbevarande operationer) art. Här berörs enbart civila objekt.

De speciella och reella erfarenheter som kan identifieras med identifieringsobjekten kan, som vi sett från forskningen om den allmänna opinionen i EU-länder, falla inom områden som vetenskaplig forskning, miljövard eller kamp mot terrorism, droger och kriminalitet. Samtliga områden är också globaliserade i meningen att dess verksamheter bedrivs överterritoriellt. Hur lämpliga är då områdena för syftet att utveckla en global identitet med hjälp av nationell utbildningspolitik?

Vetenskaplig forskning framstår som olämpligt med tanke på att det representerar ett utpräglat elitområde med begränsad relevans för den enskilde skolelevens identitetsutveckling. Kamp mot terrorism, droger och kriminalitet är olämpligt, men av andra skäl. Kamp mot droger och kriminalitet är

naturligtvis ett område inom vilket många elever kan ha erfarenheter. Emellertid är det knappast troligt att "kampen" uppfattas som led i en global process. Droghissbruk och kriminalitet ses snarare som lokala företeelser. Kamp mot terrorism är också olämpligt som identifieringsobjekt. För det första är det osannolikt att skolelever har erfarenheter inom området. För det andra vet vi att vad som ses som terrorism i hög utsträckning är avhängigt ideologiska, religiösa eller etniska tillhörigheter och sympatier. FN:s återkommande oförmåga att fastställa en allmänt omfattad definition av terrorism visar, slutligen, att FN svårigen kan spela rollen av identifieringsobjekt. En allmän kamp mot terrorism är därför svår att föreställa sig som lämpligt område. Återstår så miljövard av här aktuella områden.

Miljövard är det område som bäst erbjuder speciella och reella erfarenheter som kan befördra en global identitet. Miljöområdet har också, som vi ska se, en särskild fördel beträffande identitetsskapande i förhållande till vår definition av globalisering. *Alla* människor kräver syre, vatten och annan föda för sin existens. Omsorg om våra grundläggande levnadsbetingelser är, i bredast tänkbara avseende, en inkluderande verksamhet. Miljöfrågor är också förenliga med universella värden. Det är svårt att se hur "rätten till syre" skulle kunna ges en nationell, etnisk eller religiös tolkning. Likaså är det svårt att se hur de etiska eller rationella argument skulle se ut som ger ett lokalsamhälle rätt att förstöra levnadsbetingelser för hela världen (Brown 1995, s 99). En global identitet som "människa som biologisk varelse" bör därför inte heller uppfattas som hotande för dem som upprätthåller skilda nationella identiteter. På grundval av Everts (1995) tidigare redovisade forskning framstår FN som ett lämpligt identifieringsobjekt inom miljöområdet. FN tycks inte, åtminstone i Europa, uppfattas som en konkurrent till nationalstaten.

Miljöområdet rymmer en annan viktig potential i perspektivet av att skapa global identitet. Området innehåller dimensioner som ger oss särskilda möjligheter att skapa tillhörighet och mening mitt i globaliseringsstormens öga. Vi konstaterade tidigare att tid-rum-åtskiljandet är en förutsättning för den modernitetens dynamik som idag uttrycks i form av globalisering. Hos Manuel Castells (2000) är denna åtskillnad viktig för förståelsen av vår tids samhälle.⁶ Men han diskuterar också vägar att delvis upphäva åtskillnaden. Castells skiljer mellan försök till kontroll av rummet och strävan att kontrollera tiden. Det förra ser han som en försvarsreaktion, det senare som en strävan att långsiktigt slå vakt om planeten åt våra efterkommande. Castells menar att:

de identiteter som uppstår ur dessa perspektiv är helt olika, eftersom defensiva rum leder till kollektiv individualism och offensiv tidsuppfattning öppnar

för försoning mellan kultur och natur, och därmed introducerar en ny, holistisk livsfilosofi (Castells 2000, s 76).

Strävan att kontrollera tiden genom att värna miljön ser Castells som uttryck för en ”glacial” tidsuppfattning. Dess viktigaste innebörd är ansvarstagande för en långsiktig balans mellan människa och natur. På ett personligt plan uttrycks ansvarstagandet genom att vi ”... inrättar våra liv och institutioner lika mycket för [våra barns och barnbarnsbarns liv] som för oss själva...” (Castells 2000, s 139). Ett sådant perspektiv främjar utveckling av en öppen, framåtsyftande och inkluderande identitet.

Att ta ansvar för miljön är att ta ansvar för kommande generationer. Miljökampen är ofta lokal till sin karaktär men inte sällan global till sina verkningar. Där förenas lokala och globala perspektiv ”av betydelse för ett ekologiskt hållbart samhälle” (Skolverket 2000). Därigenom erbjuder miljökampen en väg att överskrida de skilda världar nationalitet, etnicitet och religion delar in oss i.

En global identitet som bygger på här skisserade förutsättningar framstår därför inte bara som möjlig utan som önskvärd att främja inom ramen för nationella skolsystem. Identitetens maximala inklusivitet innebär att den inte står i motsättning till nationella projekt. Kollektiva identiteter kan sam-existera. Svaret på artikelrubrikens fråga blir därför att vi lever både i skilda världar och i en, gemensam.

Noter

1. Påståendet avviker från etablerade sociologiska synsätt som betonar socialisation som en tvångsmässig process orsakad av behov av social stabilitet (Bloom 1990, s 17).
2. För tydlighets skull: William Bloom brittisk statsvetare och Alfred Bloom (Kelman & Bloom 1973) amerikansk psykolog, är inte samma person.
3. Ett idag närmast bortglömt faktum är att åren före Jugoslaviens upplösning var det en allt större andel av befolkningen som definierade sig som ”jugoslaver” medan andelen som definierade sig etniskt minskade i samband med de nationella folkräkningarna. Förändringen var särskilt märkbar i de lägre åldersgrupperna (se Burg & Berbaum 1989).
4. Visst stöd för denna typ av attityders multidimensionalitet finner vi också i 1999 års SOM-undersökning. Ulf Bjereld visar där att svenska NATO-motståndare var mer positivt inställda till flyktingmottagning och u-landsbistånd än NATO-anhängare (Bjereld 2000, s 371).
5. Sinnott stöder sig på *Eurobarometer*mätningar 1974-1993. Sammanlagt cirka 30 sakfråge- och politikområden, och i vilken utsträckning de bör vara föremål för nationella eller övernationella politiska beslut, har berörts i mätningarna. Förändrade frågeformuleringar, successiva utvidgningar av EG/EU:s kompetens etc försvårar datas jämförbarhet över tid. För en diskussion om hur detta hanterats hänvisas till Sinnott 1995, s 255-262.
6. Jag berör här inte de skilda rumsbegrepp (”platsrum”, ”flödesrum”) eller tidsbegrepp (”klocktid”, ”tidlös tid”, ”glacial tid”) Castells använder, då det skulle leda för långt,

utan hoppas att läsaren kan ta till sig huvudpoängen i resonemanget dessa begrepp förut-
tan.

Referenser

- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Archer, Clive (1996): The Nordic area as a "zone of peace". *Journal of Peace Research*, 33(4), s 441-467.
- Bjereld, Ulf (2000): Den svenska NATO-opinionen – en fråga om säkerhetspolitisk identitet? I Sören Holmberg & Lennart Weibull, red: *Det nya samhället. SOM-undersökningen 1999*, s 365-371. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bloom, William (1990): *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Boucher, David (1998): *Political Theories of International Relations*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Brown, Chris (1995): International political theory and the idea of world community. I Ken Booth & Steve Smith, red: *International Relations Theory Today*, s 90-109. Cambridge: Polity Press.
- Burg, Steven L & Berbaum, Michael L (1989): Community, integration, and stability in multinational Yugoslavia. *American Political Science Review*, 83(2), s 535-554.
- Castells, Manuel (2000): *Identitetens makt. Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band II*. Göteborg: Daidalos.
- Commission on Global Governance (1995): *Our Global Neighbourhood. The Report of The Commission on Global Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahrendorf, Ralf (1997): *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*. Basingstoke: Macmillan.
- Duchesne, Sophie & Frogner, André-Paul (1995): Is there a European identity? I Oskar Niedermeyer & Richard Sinnott, red: *Public Opinion and Internationalized Governance*, s 193-223. Oxford: Oxford University Press.
- Everts, Philip (1995): NATO, the European Community, and the United Nations. I Oskar Niedermeyer & Richard Sinnott, red: *Public Opinion and Internationalized Governance*, s 402-428. Oxford: Oxford University Press.

- Farrands, Chris (1996): Society, modernity and social change: Approaches to nationalism and identity. I Jill Krause & Neil Renwick, red: *Identities in International Relations*, s 1-21. Basingstoke: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1996): *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaase, Max; Newton, Kenneth & Scarbrough, Elinor, red (1995): *Beliefs in Government*. Volumes of a Research Programme of the European Science Foundation, 5 vol. Oxford: Oxford University Press.
- Kelman, Herbert C & Bloom, Alfred H (1973): Assumptive frameworks in international politics. I Jeanne N Knutson, red: *Handbook of Political Psychology*, s 261-295. San Francisco, Washington, London: Jossey-Bass.
- Kruglanski, red (1996): *Social Psychology. Handbook of Basic Principles*. New York, London: Guilford Press.
- Loring Villa, Brian (1997): Forging national identity or creating national traumas on the battlefield: Vimy, Dieppe and the Canadian experience. I Stig Ekman & Nils Edling, red: *War Experience, Self Image and National Identity: the Second World War as Myth and History*, s 65-81. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond och Hedemora: Gidlunds.
- Mandel, Robert (1986): Psychological Approaches to International Relations, I Margaret G Hermann, red: *Political Psychology*, s 251- 278. San Francisco, London: Jossey-Bass.
- Petersson, Bo (1998): Russian self-images in Perm – findings from a pilot study. I Klas-Göran Karlsson; Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa, red: *Collective Identities in an Era of Transformations*, s 37-73. Lund: Lund University Press:
- Rashid, Ahmed (2000): *Taliban. Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*. London, New York: I B Taurus.
- Rosecrance, Richard (1986): *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*. New York: Basic Books.
- Ruggie, John G (1983): Continuity and transformation in the world polity: Toward a neo-realist synthesis. *World Politics*, 35(2), s 261-285.
- Scholte, Jan Aart (2000): *Globalization. A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Sinnott, Richard (1995): Policy, subsidiarity, and legitimacy. I Oskar Niedermeyer & Richard Sinnott, red: *Public Opinion and Internationalized Governance*, s 246-276. Oxford: Oxford University Press.
- Skolverket (SKOLFS 2000:7): *Skolverkets föreskrifter om kursplaner och betygskriterier för kurser i ämnet samhällskunskap i gymnasieskolan*. Bilaga, Ämne: Samhällskunskap.
- Smith, Anthony D (1991): *National Identity*. London: Penguin.

- Smith, Anthony D (1992): National identity and the idea of European unity. *International Affairs*, 68(1), s 55-76.
- Spybey, Tony (1996): *Globalization and World Society*. Cambridge: Polity Press.
- Wæver, Ole (1993): Societal security: the concept. I Ole Wæver; Barry Buzan; Morten Kelstrup & Pierre Lemaitre, red: *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, s 17-40. London: Pinter.
- Wæver, Ole (1998): Insecurity, security, and asecurty in the West European non-war community. I Emanuel Adler & Michael Barnett, red: *Security Communities*, s 69-118. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Wæver, Ole & Kelstrup, Morten (1993): Europe and its nations: political and cultural identities. I Ole Wæver; Barry Buzan; Morten Kelstrup & Pierre Lemaitre, red: *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, s 61-92. London: Pinter.